
MINISTARSTVO MITA

RASTISLAV DINIĆ

Liberalna država mora biti neutralna. To znači da ona mora pravdati svoje odluke javnim razlozima – razlozima koje mogu da prihvate svi njeni građani, bez obzira na svoje religijsko, ili svetonazorno opredeljenje. Ovako definisana neutralnost je značajan test legitimnosti svakog liberalnog režima. Ronald Dvorkin je svojevremeno uočio paradoks da se u SAD, na jednu od temeljnih liberalnih vrlina – slobodu, najčešće pozivaju konzervativci. Kod nas se danas da uočiti sličan paradoks – na neutralnost se najčešće pozivaju nacionalisti, i to kada se radi o jednom prepoznatljivom skupu pitanja – o državnom finansiranju kulturnih politika koje se bave pitanjima tranzicione pravde. Tranziciona pravda prepoznaje se kao ideološko pitanje, pa se stoga od države, u ime neutralnosti, traži da se ovim pitanjem ne bavi, ili barem da se ne bavi na neke određene načine. Kako nameravam da pokažem u prvom delu teksta, ovo nacionalističko pozivanje na neutralnost ne zvuči naročito ubedljivo, i u tipičnim slučajevima nalikuje onom Bartovom “terorističkom metodu”, koji:

Sudi već samim činom imenovanja, te sama reč, unapred opterećena krivicom, prirodno vuče jedan tas naniže. Na primer, *kultura* će se suprotstaviti *ideologijama*. Kultura je uzvišena, univerzalna stvar, smeštena izvan društvenih izbora. Ideologije su, s druge strane, partizanski izumi: zato, na vagu, pa napolje s njima! Obe strane se odbacuju pod strogim okom kulture (a da se pri tom ne shvata da je i kultura sama, u krajnoj liniji, takođe ideologija).¹

U drugom delu teksta, pokušaću da formulišem nacionalistički apel za neutralnošću jasnije nego što to čine

¹ Roland Barthes, *Mythologies* (New York: Noonday Press, 1991), str. 82

njegovi zastupnici – kao poziv na izolovanje izvesnih nacionalnih mitova od racionalne kritike, ali i od suočavanja sa neargumentativnim gledištima (tipično izraženim u umetničkim narativima) koja mogu dovesti u pitanje njihovu povlašćenu poziciju. Kako ću pokazati, i ako je formulisan na ovaj način, zahtev promašuje.

Počnimo od jednog skorašnjeg primera. U tekstu “Kako se fabrikuje izdavač godine”, Marinko Vučinić piše:

Počelo je sa već neizbežnim Svetislavom Basarom, a završilo se sa “Fabrikom knjiga” kao izdavačem godine. Nije prvi put da se ova nagrada dodeljuje za minuli izdavački rad i da ima svoju jasnu političku i ideološku pozadinu. Ni ovoga puta nije se odmaklo dalje od ove prakse, ali sada je na red došla izdavačka kuća koja se uklapa u preovlađujući kurs ideologije političke korektnosti, demitologizovanja srpske istorije, suočavanja sa prošlošću i zločinima počinjenim u naše ime. To je i deo novo proklamovane političke krilatice o nužnosti sveukupnog preokreta u Srbiji potonuloj u populizam i nacionalizam. [...]

Ali nagrada ovakve vrste ne može biti izraz ideoloških pogleda na stvari specifične grupe ljudi jer Sajam knjiga nije privatni poduhvat Betona ili neke druge borbeno-propagandističke grupe.²

Ovo je prepoznatljiv argument o neutralnosti države – državna institucija (u ovom slučaju Sajam knjiga) ne može promovisati posebne ideološke koncepcije, ili barem ne one oko kojih u javnosti postoji duboko neslaganje. Međutim, na čemu se zasniva Vučinićeva optužba da je nagrada dodeljena “Fabrici knjiga” upravo takav slučaj? Evo jednog njegovog argumenta:

Urednik “Fabrike knjiga” Dejan Ilić samo je dodatno osnažio tvrdnju o kakvim se kriterijumima zaista radi. “Fabrika knjiga postoji osam godina, iako neke edicije postoje i duže, a bavimo se istim stvarima već godinama – događaji iz devedesetih, posledice, uzroci, priča o masovnim zločinima, priča o kolektivnoj odgovornosti.” Očigledno je da se priča o kolektivnoj odgovornosti, pre svega srpskog naroda, često uzima kao krucijalni dokaz nečije građanske hrabrosti i političke korektnosti, bez obzira na to što je otvoreno pitanje da li se može govoriti o principu kolektivne odgovornosti.³

Vučinić verovatno želi da kaže da je mogućnost postojanja kolektivne krivice otvoreno pitanje, što je svakako tačno. Međutim, to nikako ne znači da se o kolektivnoj krivici “ne može govoriti”. Naravno da se o tom “otvorenom pitanju” može govoriti, i pisati, i razmišljati, i objavljivati – kako bismo drugačije mogli da nači-

2 Marinko M. Vučinić, “Kako se fabrikuje izdavač godine”, *Nova srpska politička misao* (<http://www.nspm.rs/kulturna-politika/kako-se-fabrikuje-izdavac-godine.html?alpha-bet=1>)

3 Ibid.

nimo bilo kakav intelektualni napredak u njegovom rešavanju? “Baviti se pričom o kolektivnoj odgovornosti” u slučaju “Fabrike knjiga” znači upravo to – objavljivati ozbiljne teorijske i esejističke rasprave o problemu kolektivne krivice – Dubila, H. Erceg, Dimitrijevića, Kona, Ivančića.

Drugi Vučinićev argument odnosi se na obrazloženje žirija koji je nagradu dodelio:

Dodeljivanje nagrade za izdavača godine na ovogodišnjem Sajmu knjiga jasno nam je još jednom pokazalo kako efikasno deluje propagandno-borbeni poduhvat Betona. Predsednik žirija, filozof Ivan Milenković bez ikakvih ograda i obzira otvoreno kaže da je dodeljivanje ove nagrade izraz određene političke koncepcije u čijem je centru “prepoznatljiva izdavačka politika koja bi se mogla razumeti i kao izdavačka i građanska odgovornost i hrabrost. Ova kuća istrajava u konceptu da knjiga mora da korespondira sa savremenosti, sa posebnim fokusom na probleme našeg društva”.⁴

Ovo je jednostavno netačno: nigde se u obrazloženju koje Vučinić citira ne pominje bilo kakva “politička koncepcija”, već jedino i isključivo “izdavačka politika” (čak bi i Vučiniću trebalo da bude jasna razlika u značenju između ove dve upotrebe reči “politika”). Ostatak citiranog teksta takođe ne ukazuje na favorizovanje bilo koje političke koncepcije – izuzev ako “korespondiranje sa savremenosti” i “fokusiranost na društvene probleme” samo po sebi nije politička koncepcija.⁵

Na drugom mestu, Vučinić kaže:

Da se žiri u odlučivanju zaista rukovodio svojim specifičnim dnevopolitičkim pogledima, možemo videti i u dodeljivanju specijalnog priznanja knjizi “Povijest gej i lezbijskog života i kulture”, budući da se bavi problemima koji se prelamaju kroz neke od ključnih perspektiva našeg života. I u ovoj odluci može se prepoznati ideološki redukcionizam i zalaganje za jasno određeni propagandno-politički projekat koji u fokus stavlja samo svoje specifične poglede

167

4 Ibid.

5 U tekstu obrazloženja ne nalazi se ništa što bi se moglo nazvati politički ili ideološki pristranim. U njemu se hvale vrline doslednosti i građanske odgovornosti, kao i raznovrsnost produkcije, izbor izdanja, te kvalitetni prevodi i grafička oprema – što su sve savršeno neutralni razlozi: “Fabrika knjiga već godinama odoleva pozivima tržišta i ne odustaje od svoje prepoznatljive izdavačke politike, koja bi se mogla razumeti i kao izdavačka i građanska odgovornost, odnosno hrabrost. Odgovornost Fabrike knjiga ogleda se pre svega u pažljivom izboru naslova i brižljivom radu na svakoj pojedinosti koja čini jednu knjigu kvalitetnom, što uključuje i izbor najboljih grafičkih dizajnera i prevodilaca. Bilo da je reč o društvenoj, političkoj ili književnoj teoriji, savremenoj prozi, poeziji ili drami, publicistici, stripu ili knjigama za decu, ova izdavačka kuća istrajava u konceptu da knjiga mora korespondirati sa savremenosti, sa posebnim fokusom na probleme našeg društva. Pomenute kvalitete žiri je smatrao nužnim i dovoljnim, da ovu malu izdavačku kuću proglasi izdavačem godine.” (http://www.sajam.co.rs/system/sr-latin/home/newsplus/viewsingle/_params/new-splus_news_id/46216.html)

ne samo na ovogodišnju izdavačku produkciju.⁶

168 Zastanimo samo na trenutak da razmotrimo šta se u ovoj izjavi zapravo tvrdi. Politizovanost nagrade dodeljene “Fabrici knjiga” dokazuje se politizovanošću specijalnog priznanja koje je isti žiri dodelio knjizi “Povijest gej i lezbijskog života i kulture”. Prvo, ovo je *non sequitur*. Drugo, i značajnije – Vučinić još jednom ne daje nikakve argumente u korist svoje tvrdnje, očigledno smatrajući da se oni podrazumevaju. Zašto je ovo priznanje dokaz “ideološkog redukcionizma” i “političko-propagandnog projekta”? Da li je knjiga o kojoj je reč loša, neprecizna, nekvalitetna? Razlozi koje žiri navodi u korist nagrađene knjige i u ovom slučaju su savršeno neutralni (“raskošan poduhvat”, “vrhunski tekstovi”, “kvalitetni vizuelni sadržaji”, “izvrstan prevod”). Da li ovi razlozi stoje ili ne? Vučinić se ovim pitanjima ne bavi. Jasno – knjigu diskvalifikuje sama tema. Kao što se prethodno već samo bavljenje problemom kolektivne krivice videlo kao “ideologija političke korektnosti”, tako se sada već i samo bavljenje istorijom gej i lezbijske kulture vidi kao “političko-propagandni projekat”. “Sudi se već samim činom imenovanja.”

Vučinićev tekst, međutim, dobija svoj puni smisao tek kada se čita zajedno sa tekstom “Ista meta, drugo pakovanje”, Đorđa Vukadinovića, Vučinićevog kolege iz NSPM. U tom tekstu, objavljenom svega nekoliko dana pre Vučinićevog, Vukadinović kaže:

6 Vučinić, “Kako se fabrikuje izdavač godine”.

7 “Ista meta, drugo pakovanje”, *Politika*, 26. II. 2011 (<http://www.politika.rs/pogledi/DJordje-Vukadinovic/Ista-meta-novo-pakovanje.lt.html>).

Naravno da treba biti realan, naravno da treba voditi računa o međunarodnim okolnostima i svojim ograničenim snagama. Ali nema tih okolnosti – sem baš u slučaju klasične i fizičke okupacije – koje mogu opravdati to da vam nacionalne institucije vode kvislinzi i oni koji u suštini podržavaju separatizam pojedinih delova državne teritorije. Ili to da vam najznačajnija nacionalna pozorišna smotra za velike pare dovede i nagrađuje predstave koje su potpuno na liniji hrvatske i sarajevske ratne propagande. Ili da vam neko ko je na istoj toj liniji otvara najvažniju nacionalnu književnu manifestaciju.

U ovdašnjim liberalnim krugovima često se može čuti lament kako se na Kosovo i finansiranje tamošnjih “paralelnih institucija” odliva i nekontrolisano troši “novac srpskih poreskih obveznika”. Ali iz tih krugova nikada nisam čuo sličan lament kada je u pitanju basnoslovno finansiranje “umetničkih projekata”, manifestacija, predstava i filmova u kojima se Srbi prikazuju kao krivci za rat, primitivci, manijaci i zločinci. Izdvajanje za Kosovo se tretira kao “bacanje para”. Ali zato nikada nije “skupo” kada se državnim parama i fondovima finansira neprijateljska propaganda – u doslovnom smislu te reči. Mislite o tome. Jer, bez bilo kakve šale i preterivanja, ne radi se ovde više “samo” o Kosovu, nego upravo o budućnosti i golom nacionalnom i državnom opstanku.⁷

Kod Vukadinovića se, istina, više ne radi prosto o neutralnosti, već o “golom nacionalnom i državnom opstanku”, ali se ovaj “nacionalni i državni opstanak” smatra neutralnim, nespornim i jasno utvrđenim pojmom, što ovaj naravno nije – šta je u najboljem interesu “nacionalnog i državnog opstanka” upravo i jeste predmet političke debate. To dakle, nije poziv na neutralnost, nego na ideološku pristrasnost i čišćenje državnih institucija od politički nepodobnih kadrova – te institucije, po Vukadinoviću, mogu služiti samo jednoj verziji istorije i nacionalnog interesa. Time se, kako bi to rekao Vučinić, “otvorena pitanja”, efektivno zatvaraju, a različiti glasovi i gledišta proteruju iz kulturnih institucija i sa manifestacija (a time efektivno i iz javne sfere, jer u Srbiji kulturna javnost koja je u potpunosti odvojena od državnog finansiranja praktično i ne postoji).

Još jedna stvar koja posebno pada u oči u ovom argumentu jeste to što Vukadinović ni u jednom trenutku ne razmatra mogućnost da bi građani Srbije mogli da imaju ikakve koristi od suočavanja sa mišljenjima i gledištima drugačijim od njegovog, čak i ako se on sa njima ne slaže, pa čak i ako je, kao što on tvrdi, u pitanju tek “strana propaganda”. On piše: “Ali ja nešto ipak ne čuh i ne videh u njihovoj javnosti debatu o tome da li Kosovo treba da se vrati pod suverenitet Srbije i da prihvati ‘suštinsku autonomiju’ koja mu se nudi. Možda nisam dovoljno upućen i evo molim da me neko prosvetli – koja to albanska stranka, nevladina organizacija, analitičar ili nezavisni prištinski intelektualac kaže da je ‘Kosovo malo i bedno’, da Srbija

nikada neće priznati njihovu nezavisnost, da ‘treba prihvatiti realnost’, a posebno da nema smisla da ‘čitav kosovski narod trpi zbog papirnatog suvereniteta nad tamo nekih par opština na severu, gde žive neki ljudi koji ni po koju cenu ne žele da žive sa nama’? Naravno da nema nikoga i ničega od toga (a sve i kada bi se, kojim čudom, neko pojavio ne bi se dugo nanosio glave – a kamoli da bi ga tretirali kao maltene nacionalnog heroja, koji, eto, građanima smelo saopštava gorke istine koje drugi ne žele da kažu).”⁸ Da otvorenost za debatu, i prisustvo različitih argumenata u javnoj debati o ključnim političkim pitanjima može biti išta drugo do slabost, odnosno ustupak protivničkoj strani, te da sloboda izražavanja ne samo “gorkih istina” već i nepopularnih, pa i pogrešnih mišljenja, može biti od bilo kakve koristi za zajednicu koja takvu slobodu garantuje, Vukadinoviću izgleda da ni jednog trenutka ne pada na pamet.

Otprilike u iste vreme kao i navedena dva teksta, u nedeljniku *Pečat*, objavljen je intervju sa Slobodanom Vladušićem. Vladušić denuncira “angažovanu” i suprotstavlja joj “autonomnu” književnost. Međutim, po njegovom mišljenju:

[K]njiževnost koja polaže pravo na svoju autonomiju nije ni slepa, ni gluva književnost. To je književnost i pametnija i bolja i vidovitija od takozvane “angažovane književnosti”, koja uopšte nije ni književnost, već politički pamflet koji se prema svojim čitaocima odnosi kao seljak prema marvi:

8 Ibid.

treba da je usmeri u jednom pravcu i obezbedi da niko ne štrči. I tako do klanice. Književnost ima zadatak, po mom mišljenju, da čoveka oslobodi od stereotipa i pruži mu mogućnost da svet vidi na jedan drugačiji, slobodniji način: zato i sama književnost mora biti slobodna. Danas u Srbiji književnost uglavnom nije slobodna i to zato što je jedan značajan broj pisaca odlučio da slobodu jednostavno proda. Umesto da dovode u pitanje stereotype oni ih učvršćuju. A kada odlučite da prodate vlastitu slobodu, to onda nepogrešivo svedoči da u vama nema ni trunke intelektualnog poštenja, ni trunke hrabrosti, pa ni talenta, jer talent traži slobodu.⁹

170 I ovde se opet govori ne decidirano u ime neutralnosti nego u ime autonomije i slobode. Pa ipak, kao što ćemo videti, “autonomna” književnost u Vladušićevoj slici, bolja je od “angažovane” upravo zato što je politički neutralna, što ne govori u ime bilo koje ideologije, nego pokazuje stvari kakve jesu, bez ikakvih ideoloških iskrivljavanja. S druge strane, ta prava slika stvarnosti ima jasnu političku svrhu, a to je (tu nema iznenađenja) – odbrana nacionalnog interesa:

Znate, sada je stvar sa srpskim nacionalnim interesom jasna: niko nema pravo da nečiji nacionalni opstanak proglašati moralno nedopustivim. Poslednji su to učinili nacisti koji su moralno nedopustivim smatrali

opstanak Jevreja. Ako danas neko smatra da je biti Srbin moralno nedopustivo – a to proizlazi iz jednačine nacija = zlo – i ako je takva misao ovde postala dominantna, i to jedino u ovoj zemlji i nigde drugde, onda imam puno moralno pravo da kažem da je ta želja da se jedan identitet zatre nešto što je skandalozno, nešto što je po intenciji ravno holokaustu, i imam pravo da se protiv toga borim ne samo zato što sam Srbin, i što želim da sačuvam pravo da to i ostanem, već i zato što je pravedno da se borim protiv takvog postmodernog genocida. Šta tu onda može da čini književnost? Pa književnost treba samo da učini jednu stvar, a to je ono najteže: da ljudima prikaže svet onakav kakav on zbilja jeste, a ne onakav kakav bi oni voleli da bude. Književnost treba da razbije sve te oklope što nas brane od spoznaje u kakvom svetu živimo, a koji u stvari brane naš kukavičluk, i da svakog pojedinca stavi pred svet i kaže mu: ovo je svet, ovo je izazov na koji moraš da odgovoriš ako si čovek. Dakle, nemoj da gledaš unazad, ili levo ili desno, gledaj pravo i suoči se sa tim. Nisam siguran da angažovana književnost može to da učini. To može da učini pre svega dobra književnost, a to je jedina prava književnost, književnost od koje nema odbrane. Takve knjige su “Roman o Londonu” Crnjanskog, ili Pekićevo “Besnilo”, ili Andrićeva “Gospođica”, odnosno njegov nedovršeni roman “Omer-paša Latas”.¹⁰

9 “Patriotizam nije stvar poslušnosti, nego slobode”, *Pečat*, 17. II. 2011.

10 Ibid.

Međutim, može li književnost, koja je, kako smo utvrdili, slobodna i autonomna, i koja ima zadatak “da čoveka oslobodi od stereotipa i pruži mu mogućnost da svet vidi na jedan drugačiji, slobodniji način”, te “da ljudima prikaže svet onakav kakav on zbilja jeste, a ne onakav kakav bi oni voleli da bude”, može li dakle takva književnost da dovede u pitanje nacionalni interes? Može li da pokaže, na primer, da nema nikakvog postmodernog genocida, niti holokasta nad srpskom kulturom, da je to priča koja služi za zastrašivanje naroda i širenje moralne panike? Može li da oslobodi čoveka nacionalnih stereotipa i da mu pruži mogućnost da vidi svet na jedan drugačiji, slobodniji način, recimo, onako kako ga je zamišljao Džon Lenon – bez nacija i religija? Ako može, onda ona više ne radi u “nacionalnom interesu” kakvim ga Vladušić vidi, a ako ne može, onda nije ni slobodna, ni autonomna, a još manje ideološki neutralna. Mora se dakle birati između slobode i vladušićevski koncipiranog nacionalnog interesa, i jasno je koju od dve mogućnosti Vladušić zapravo zastupa:

Ako u Srbiji pobedi BHS koncept književnosti – a on sasvim sigurno nije dominantna kulturna matrica ni u Hrvatskoj, ni u Bosni – onda će ovde u Srbiji, u prvoj fazi postati svejedno ko kome pripada (b, h ili s), pa će prema tome u sferu tzv. “domaće književnosti” upasti bosanski i hrvatski pi-

sci, dok razumljivo obratno ni sada nije verovatno, niti ima naznaka da će uskoro biti verovatno. To znači da ćemo postati kolonija strane knjige: da ćemo strane autore čitati kao svoje, da ćemo sebe gledati očima stranaca, da ćemo praktično ukinuti nacionalnu književnost, a kada se uzme u obzir kakav je značaj književnosti u srpskoj kulturi, ali i istoriji, onda možete sami da izvučete dalje zaključke. Mene zapravo ne bi čudilo da uskoro značajne srpske književne nagrade, poput “Ninove nagrade” na primer, ne osvanu kao nagrade za BHS književnost, a ne bi me čudilo ni to da se u školske lektire uključe i savremeni bosanski i hrvatski pisci: vama ostavljam da procenite kakve su šanse da se, recimo, Goran Petrović pojavi u tamošnjim lektirama.¹¹

Kada je u pitanju nacionalna književnost, dakle, više se ne priča ni o slobodi, ni o autonomiji, nego samo o ograđivanju svog atara. Uvesti u srpsku lektiru bosanske i hrvatske autore, kako god slobodni i autonomni oni bili, “videti sebe očima stranaca”, znači “postati kolonizovan” i “ukinuti nacionalnu književnost”. Ako čitateljki ovo zvuči poznato, ne treba da se čudi. Vladušić skoro doslovno preokreće poznati Raselov diktum (mada je kod Rasela reč o istoriji, ne o književnosti), da bi engleskoj deci trebalo omogućiti da uče o englesko-francuskim sukobima i iz francuskih izvora.¹² Raselov cilj je da

171

11 Ibid.

12 “Neka učenici izučavaju poslednje Napoleonove poraze na osnovu izveštaja iz Moniteura, koji otvoreno slavi njegove pobede, a pošto budu izučili u engleskim tekstovima istoriju francusko-engleskih ratova, neka sagledaju ponovo, sad iz francuskog aspekta, tu istu istoriju.” – Navedeno prema Danilo Kiš, *Čas anatomije* (Beograd: BIGZ, 1995).

se deci pokaže relativnost i pristrasnost nacionalnih mitova, Vladušićev cilj je upravo suprotan – da se ona utvrde u verovanju u te mitove. I kod Vladušića primećujemo isto što i kod Vukadinovića – raznolikost gledišta (u ovom slučaju, izražena kroz raznolikost lektire) vidi se isključivo kao ustupak “drugoj strani”, odnosno drugoj nacionalnoj kulturi, ustupak koji bi se eventualno mogao dopustiti samo pod uslovom da je praćen recipročnim ustupkom sa druge strane. Da raselovska raznolikost literature može biti blagotvorna kako za decu tako i za odrasle, Vladušić izgleda i ne pomišlja. Nastava književnosti i nije tu za dobrobit dece, nego za dobrobit “nacionalnog interesa”.

172 Ono što Vladušiću, ali i Vukadinoviću, prvenstveno smeta, jeste upravo ono što u svakodnevnom životu smatramo nužnim uslovom objektivnosti – mogućnost da sebe vidimo tuđim očima (“očima stranca”). Vučinićeva primedba je slična – već bavljenje izvesnim temama, odnosno pokretanje izvesnih pitanja, predstavlja ideološki problematičnu delatnost. U ime neutralnosti, odnosno nacionalnog interesa, ovde se zapravo traži gušenje debate o problematičnim pitanjima – tranzicionoj pravdi, nedavnoj ratnoj prošlosti i, nadasve, ulozi nacionalističke konstrukcije stvarnosti i kulture u pravdanju zločinačkih poduhvata. Drugim rečima, traži se izolacija izvesnih gledišta od protivničkih argumenata i drugačijih

perspektiva. Niko, međutim, nema prava da od države traži takvu vrstu zaštite za svoja gledišta. Država nije dužna da ikoga štiti od kritike ili različitih stavova. Kako konstatuje Habermas, ona ne treba da štiti kulture kao “ugrožene vrste” – u smislu da ne treba da ih štiti od spoljnih uticaja i individualnih odluka njihovih pripadnika da iz njih istupe ili da ih variraju, ukrštaju sa drugim uticajima, itd.¹³ – a naročito ne treba da štiti sporne ideološke konstrukcije ili interpretacije kulture.

Kako piše Janoš Kiš, tamo gde država ne može prosto da se povuče iz oblasti u kojoj se suprotstavljaju različiti pogledi na svet (onako kako se povukla, recimo, iz oblasti religijskog verovanja), ona je dužna da građanima predoči relevantne debate i argumente suprotstavljenih strana. Takva oblast je upravo obrazovanje, posebno ono koje se tiče nacionalne istorije i kulture. Kiš piše:

Postoje državne institucije koje, već i po svojoj nameni, ne mogu da se distanciraju od viševrstnosti i međusobne suprotstavljenosti privatnih ideologija. Takve su pre svega vaspitno-obrazovne institucije. Zatevu neutralnosti neće udovoljiti rešenje ako državna škola ćuti o kulturnim, verskim, moralnim i svetonazorskim tradicijama zemlje. Ono javno obrazovanje, koje sva ova duhovna dobra ne prenosi na mla-

13 Vidi Jürgen Habermas, “Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State”, *Multiculturalism* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994.). Ejmi Gatman sumira Habermasov argument na sledeći način: “Politički projekat očuvanja kultura kao da su ugrožene vrste, lišava kulture njihove vitalnosti, a individue njihove slobode da revidiraju, pa i da odbace svoje nasleđene kulturne identitete. Ustavne demokratije poštuju širok dijapazon kulturnih identiteta, ali ne garantuju opstanak nijednom od njih.”

đe naraštaje, ne izvršava svoj glavni zadatak, a to je da odgaja kompetentne građane, koji će se suvereno kretati u svojoj pluralističkoj političkoj zajednici. Rešenje u toj oblasti može da bude samo nepristrasno predočavanje viševrsnosti. [...] Svetonazorski neutralna škola neće u pogledu krajnje spornih pitanja suparničkih prava utuvljivati svojim đacima gotove odgovore, već će ih naučiti kako da pristupe radikalno divergentnim pogledima i shvatanjima: šta se u raspravi smatra argumentom, šta se smatra uspešnim kontraargumentom, kako je moguće, uz poštovanje stanovišta druge strane, u jednoj kulturnoj raspravi odbraniti vlastito mišljenje, kako treba razmišljati o činjenici pluralizma, kako je moguće proniknuti u jedno, nama strano shvatanje sveta. Ukratko, tradicija i dijalektika su dve već međusobno komplementarne perspektive ideološki neutralnog obrazovanja.¹⁴

Problem za nacionaliste, kao i njihova potreba da ograniče debatu, leži u činjenici da nacionalizam ne može da preživi ovo slobodno suočavanje argumenata. Kako piše Araš Abizadeh, pozivajući se na Renana i Hobsboma, nacije su zajednice koje se mogu održati samo uz pomoć selektivnog, ako već ne i decidno lažnog pamćenja sopstvene istorije – otud nacionalni mitovi predstavljaju nužan uslov opstanka nacionalnih

identiteta. Ali to je u očiglednoj suprotnosti sa demokratskim načelom legitimeteta:

Lažni ili obmanjujući istorijski mitovi na izgled podvrgavaju (jedan deo) građanstva moći koja je izvan bilo kakvog demokratskog principa legitimacije, bilo kroz pristanak ili kroz racionalnu javnu debatu ili kritiku. Činjenica da su sukobi interesa neizbežna odlika društva samo pogoršava problem: upotreba jednih, a ne drugih mitova kao potpore datog kolektivnog identiteta, pa samim tim i kao legitimacije određenog skupa društvenopolitičkih odnosa, neizbežno će nekim grupama više ići u korist nego nekim drugim. Pretpostavljajući da će bar neki društveni akteri prepoznati moć mitova da legitimišu društvenopolitičke aranžmane zabranjući mogućnost kritike, moćne grupe mogu slobodno koristiti mitove da održe sopstvenu dominaciju. Filozofski problem bi onda trebalo da bude jasan: ako se društvena integracija obezbeđuje kroz kolektivni identitet koji je delimično zasnovan na lažima, onda je u meri u kojoj liberalna demokratija pretpostavlja norme javnog opravdanja, javnosti i smislenog pristanka, društvena integracija izgleda nespojiva sa liberalnom demokratijom.¹⁵

Abizadeh navodi pokušaj Dejvida Milera da spoji očuvanje izvesnih integrativnih nacional-

173

14 Janoš Kiš, *Neutralnost države* (Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1996), str. 86–87.

15 Aresh Abizadeh, "Historical Truth, National Myths and Liberal Democracy: On the Coherence of Liberal Nationalism", *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 12, No. 3, 2004.

nih mitova sa procesom javne deliberacije, i pokazuje da taj pokušaj u najvećem delu ne uspeva. Naime, Abizadeh deli nacionalne mitove na *mitove-kao-istoriju*, “slučajeve u kojima istorijski narativi održavaju kolektivni identitet samo u meri u kojoj su shvaćeni kao da iznose istinosne tvdnje”, i *mitove-kao-priču*, u kojima “istorijski narativ koji održava kolektivni identitet može biti nazvan mitskim u smislu da ga članovi kolektiva doživljavaju kao književnost”.

Kako Abizadeh ubedljivo pokazuje, *mitovi-kao-istorija* (u koje spadaju: *mitovi-kao-laži*, *mitovi-kao-preuveličavanja* i *mitovi-kao-izostavljanja*) nespeljivi su sa procesom demokratske deliberacije u kojem mogu da učestvuju svi građani pod jednakim uslovima. Razlog za to leži u činjenici da demokratska deliberacija o istorijskim narativima mora da ima istinu kao svoj *telos*; u suprotnom, ishod se neće smatrati istinitim, nego tek korisnim, tako da više uopšte neće biti reč o *mitu-kao-istoriji*, jer u njega niko neće zaista verovati (samo će smatrati da bi bilo korisno u njega verovati). Druga mogućnost je, kako kaže Abizadeh, da postoji epistemička elita koja zna kada bi verovanje u izvesne mitove bilo korisno za društvo u celini, odnosno za sve njegove članove, i koja u tim slučajevima ograničava proces deliberacije tako da ove mitove zaštiti od potencijalno razorne kritike. Ali tu se javlja drugačija vrsta problema – odakle takvoj eliti ovlašćenja da ograniči deliberativni proces, i time efektivno održava lažna verovanja kod građanstva? Jedan mogući odgovor bi bio da ju je građanstvo ovlástilo da to učini, onako kako je, u već klasič-

nom primeru, Odisej ovlástio svoju posadu da ga veže za katarku, i da ga ne odvezuje bez obzira na njegove molbe.¹⁶ Ali kako Abizadeh ispravno primećuje, postoji znatno nepoklapanje između ta dva slučaja: Odisej na taj način ograničava svoju moć *delanja*, dok u primeru o kome se sada radi, građanstvo ograničava svoju moć *znanja*. Takvo ograničavanje znanja ne samo da dolazi u sukob sa nekim od osnovnih normi liberalne demokratije (poput slobode govora i zahteva za javnim opravdanjem zakonskih mera), već proizvodi i poseban paradoks:

Čak i kad bi, zahvaljujući savršenoj usklađenosti interesa, čitavo građanstvo odlučilo da ustanovi mitotvoračke institucionalne elite, mase moraju biti u zabludi ne samo u pogledu sadržaja mitova već i u pogledu prirode ovih institucija. Drugim rečima, kako bi verovali u mitove koje je kreiralo ministarstvo mita, mase moraju biti u zabludi da ovi dolaze iz ministarstva istine. Ne samo da bi takve institucije vodile ukidanju liberalne demokratije, već je teško videti kako bi one uopšte mogle biti uspešno formirane i demokratski legitimisane kroz transparentne procedure.¹⁷

Abizadeh prepoznaje da se slučaj *mita-kao-izostavljanja* donekle razlikuje od druga dva primera mita koji pretenduje na istinosne tvrdnje, zato što svaki istorijski narativ mora nešto da izostavi iz svog izveštaja. Međutim, to ne znači da nema razlike između istinitog istorijskog narativa

16 Vidi Jon Elster, *Ulysses and the Sirens* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).

17 Aresh Abizadeh, “Historical Truth, National Myths and Liberal Democracy”, str. 302

i mita – narativi imaju sopstvene, unutrašnje kriterijume koji određuju značaj izvesne vrste činjenica za konkretan narativ, kao i spoljašnje kriterijume značaja koji zavise od mnoštva, između ostalog i etičkih, faktora, a ne samo od društvene korisnosti. Potonje efektivno blokira mogućnost izostavljanja etički, ili na neki drugi način značajnih činjenica, samo zato što bi to moglo biti korisnije za kolektiv. (Na primer, možda bi bilo korisnije za mene da iz narativa o svom životu izbacim sećanja na svoja ogrešenja o druge ljude, ali to može biti etički neispravno.) Konačna procena spoljašnjih kriterijuma značaja neodvojiva je od pitanja kakav bismo kolektiv želeli da budemo, a to je nužno i etičko, a ne samo pragmatičko, pitanje.

Abizadeh zaključuje da jedino *mit-kao-priča* “može poslužiti kao baza za kolektivne nacionalne identitete stvaranjem ne zajedničkih verovanja nego zajedničkog jezika, u širem smislu te reči, te zajedničkih referentnih tačaka”, i taj mit jeste u stanju da preživi proces demokratske deliberacije iz jednostavnog razloga što u njegovom slučaju istina uopšte nije ulog. Što ne znači da posebni mitovi ove vrste ne podležu drugačijoj vrsti kritike:

Mitovi-kao-priče na kojima se zasniva identitet mogu biti podvrgnuti kritici kroz pitanja da li su opravdani kriterijumi značaja koje oni otelotvoruju, zajedničke referentne tačke koje uspostavljaju i etičke pouke koje se iz njih daju izvući. Može se postaviti pitanje, na primer, da li patrijarhalni i ratnički *mitovi-kao-priče* zaista izražavaju ono

što mi – kolektiv koji je u pitanju – želimo i treba da budemo. [...] Kako Miler sugerira, moć može biti podvrgnuta egalitarnoj diskurzivnoj proceduri u kojoj svi učesnici pričaju svoje priče sa ciljem da oblikuju kolektivni identitet. Moć je pod kontrolom jer su *mitovi-kao-priče* koji konstituišu imaginativnu dimenziju nacionalnog identiteta podvrgnuti demokratskoj diskurzivnoj debati. U isto vreme, egalitarna demokratska deliberacija omogućuje da budu izraženi interesi svih, što je neophodan uslov za liberalno demokratsko opravdanje kolektivnih društvenopolitičkih aranžmana.¹⁸

Opremljeni Abizadehovom aparaturom, možemo se vratiti na primere sa početka teksta i oceniti ih kao ono što oni zaista jesu: poziv na ograničavanje deliberacije i izolovanje nacionalnih mitova od kritike ili različitih gledišta. Počnimo od Vučinićevog traktata. Šta je ono što Vučiniću smeta kod prošlogodišnjeg sajamskog laureata? To što je u pitanju “izdavačka kuća koja se uklapa u preovlađujući kurs ideologije političke korektnosti, demitologizovanja srpske istorije, suočavanja sa prošlošću i zločinima počinjenim u naše ime”. Ostavljajući po strani “preovlađujuću ideologiju političke korektnosti” (zna li uopšte Vučinić šta je “politička korektnost”?), tu se ne krije da je u pitanju odbrana *mitova-kao-istorije*, odnosno izbegavanje neprijatnih činjenica iz nedavne nacionalne istorije, bilo poricanjem i umanjivanjem njihovog značaja, ili prosto njihovim izostavljanjem iz dominantnog istorijskog nara-

18 Aresh Abizadeh, “Historical Truth, National Myths and Liberal Democracy”, str. 310.

tiva. Zanimljivo je da Vučinić nema nikakvu potrebu da objasni zašto su demitologizacija i suočavanje sa zločinima počinjenim u naše ime nužno loši, već to da su loši tretira kao nešto što se samo po sebi podrazumeva. Po Vučiniću, mit je norma, demitologizacija je ideološko zastranjivanje; izbegavanje istine je norma, a suočavanje sa njom – “borbeno-propagandistička koncepcija male grupe ljudi”. Upravo zbog te pretpostavljene samorazumljivosti optužbe, teško je sa sigurnošću utvrditi na osnovu čega Vučinić smatra za njega nesporne mitove boljim od istine, ali se ipak može pretpostaviti da je u pitanju fenomen koji je zapazio i Abizadeh: “Za branioce nacionalnog mita, njegova efikasnost u stvaranju identiteta i održavanju društvene integracije često leži upravo u činjenici da se on prihvata zdravo za gotovo. Nacionalni mitovi se smatraju nezamenljivim sredstvom mobilizacije demokratskog građanstva, jer predstavljaju osnovu za društveno delanje na koju se uvek može računati.”¹⁹ U tom smislu branilac mita, baš kao i Vučinić ovde, ne samo da nema argumenata, nego čak i kad bi ih imao, ne bi smeo za njima da posegne, jer bi već samim tim narušio samorazumljivost nacionalnog mita koji brani. Svaka refleksija, čak i ona blagonaklona, narušava ovu navodnu samorazumljivost.

Kada su u pitanju teme kojima se bavi “Fabrika knjiga”, i koje Vučinić navodi kao problematične – tu se radi o demitologizaciji kako *mitova-kao-laži* tako i *mitova-kao-preuveličavanja*, no pre svega o demitologizaciji *mitova-kao-izostavlja-*

nja. Diskurs tranzicione pravde pre svega preispituje značaj činjenice zločina počinjenih u naše ime u konstituisanju našeg identiteta kao političke zajednice. To nije činjenično, nego je prevashodno etičko pitanje o karakteru zajednice u kojoj želimo da živimo. Rečima Nenada Dimitrijevića: “Masovni zločini iz skorije prošlosti neposredno su relevantni za naš život danas. Odlike i razmere počinjene nepravde, naročito nepravde počinjene u ime grupe kojoj pripadamo, ne mogu se izbrisati ni iz našeg sećanja ni iz naše sadašnjosti. Osim toga, ono što se desilo takve je prirode da ga i ne smemo zaboraviti.”²⁰ Vučinić, naravno, ne mora u svemu da se složi sa Dimitrijevićevim stavom, ali i kad se ne slaže, on uzima udela u raspravi o značaju činjenice zločina za narativ o nacionalnoj istoriji, čime se opet izlazi iz samorazumljivosti navodno neutralnog nacionalnog mita i ulazi u diskurzivni proces razmene razloga. Nažalost, to je upravo ono što Vučinić po svaku cenu želi da izbegne.

Stvar je kudikamo kompleksnija kada je reč o Vukadinovićevim i Vladušićevim primedbama, ne samo zato što tu više nije reč o *mitu-kao-istoriji*, već (bar na prvi pogled) samo o *mitu-kao-priči*, nego i zato što glasovi koji po njima predstavljaju pretnju za nacionalni mit više ne dolaze iz naše političke zajednice: Vukadinović govori o “predstavama koje su potpuno na liniji hrvatske i sarajevske ratne propagande”, dok se Vladušić boji da će “u sferu tzv. ‘domaće književnosti’ upasti bosanski i hrvatski pisci”, to jest “da ćemo postati kolonija strane knjige: da će-

19 Abizadeh, “Historical Truth, National Myths and Liberal Democracy”, str. 312.

20 Nenad Dimitrijević, “Kad padne režim: zašto je prošlost važna”, *Reč* no. 73/19, 2005, str. 23.

mo strane autore čitati kao svoje, da ćemo sebe gledati očima stranaca”.

Krenimo od potonjeg – imaju li branioci nacionalnih mitova prava da te mitove brane ako ne od alternativnih narativa članova sopstvene političke zajednice, a ono barem od onoga što vide kao konkurentske nacionalne narative? Izbegava li taj zahtev nalogu da “svako mora imati jednaku mogućnost da izrazi svoje potrebe, interese i perspektive u oblikovanju i osporavanju validnosti merila za vrednosti koje se reflektuju u centralnim mitovima i istorijskim narativima”?²¹ Čak i ako se pravo učešća u deliberaciji mora priznati svim pripadnicima jedne zajednice, može li se to pravo uskratiti članovima drugih zajednica?

U vezi sa tim, Abizadeh primećuje: “Liberalno demokratska teorija nema nikakvu dužnost da *mitove-kao-laži* i *mitove-kao-preuveličavanja* izoluje od racionalne kritike. I sve dok su liberalne demokratije odgovorne za svoje odnose sa drugima, svuda gde narativi upućuju i na strance, sasvim je moguće da kritika tih narativa morati sadržati i udeo učesnika koji ne pripadaju nacionalnim deliberativnim forumima čije okvire liberalni nacionalisti mogu prihvatiti zdravo za gotovo; izolovanje zvaničnih japanskih mitova o Drugom svetskom ratu od korejskih osporavanja može kompromitovati liberalno demokratsku verodostojnost samog japanskog identiteta.”²² Iako je tu reč o *mitu-kao-istoriji*, nema razloga da se taj princip ne primeni i na *mit-kao-priču*. Tako primenjen, on

bi glasilo: svuda gde nacionalni mit upućuje i na pripadnike drugih nacija, kritika tog mita, koja se u ovom slučaju vrši alternativnim narativima, mora uključiti i glasove iz drugih političkih zajednica kojih se to dotiče. Drugim rečima, Vladušić i Vukadinović bi možda, zarad očuvanja nacionalnog mita, mogli da isključe japanska i kineska književna viđenja skorašnje balkanske istorije, ali to naravno ne bi imalo nikakvog smisla, jer nacionalni mit tim viđenjima nije ni ugrožen. Ono što ga ugrožava jesu upravo naracije drugih učesnika te istorije, ljudi iz Hrvatske i Bosne. Međutim, baš se te naracije ne smeju isključiti iz procesa deliberacije.

To važi tim pre što iako je reč o književnosti (odnosno, kod Vukadinovića – o pozorištu), ipak nije sasvim jasno da li je u pitanju samo *mit-kao-priča*, i da bar u izvesnoj meri nije u pitanju i *mit-kao-istorija*. Različiti autori su se do sada bavili time kako književnost u nacionalističkom diskursu neretko igra ulogu alternativne ili čak prave istorijske istine, nasuprot onoj zvaničnoj. Tako Nenad Veličković piše: “Književnost, koja je fikcija, i ne trpi razdvajanje dokumentarnog i izmišljenog, postaje idealno sredstvo za manipulaciju: nakon što mogućem da prevlast nad stvarnim, moguće nametne kao stvarno. Tamo gdje, recimo, istorija ne ide u prilog interesima, književnost potiskuje istoriju; istoričarima ne možemo vjerovati, jer pišu za pobjednike, ali književnicima možemo, jer pišu za vječnost.”²³ Slično tome, u tekstu o

177

21 Abizadeh, “Historical Truth, National Myths and Liberal Democracy”, str. 311.

22 Ibid.

23 Nenad Veličković, “Ćivot i djelo”, *Dijagnoza – patriotizam* (Beograd: Fabrika knjiga, 2010), str. 83.

Knjizi o Milutinu Danka Popovića, Saša Ćirić nas podseća da je ta knjiga, u vreme kada se pojavila, smatrana kompendijumom zabranjenih istorijskih istina, do tada navodno skrivenih od strane komunističke historiografije. Njena popularnost se u dobroj meri zasnivala upravo na tome što se, bez obzira na to što je u pitanju fikcija, predstavljala kao istinitija od zvanične istorijske istine.²⁴

Da o toj dvostrukoj funkciji književnosti (kao fikcije i kao alternativne, dakle prave istorije) ne govore samo kritičari nacionalizma, potvrđuje i Vladušić kada kaže da književnost treba da pomogne u odbrani nacionalnog interesa (“borbi protiv postmodernog genocida”), i to tako što “treba samo da učini jednu stvar, a to je ono najteže: da ljudima prikaže svet onakav kakav on zbilja jeste, a ne onakav kakav bi oni voleli da bude. Književnost treba da razbije sve te oklope što nas brane od spoznaje u kakvom svetu živimo, a koji u stvari brane naš kukavičluk, i da svakog pojedinca stavi pred svet i kaže mu: ovo je svet, ovo je izazov na koji moraš da odgovoriš ako si čovek”.²⁵ Književnost, dakle, može da iznosi istinosne tvrdnje, njena dužnost je pre svega “da prikaže svet onakvim kakav zbilja jeste”, to jest da ga prikaže istinito. A gde god postoji mogućnost istine, postoji i mogućnost laži, pa samim tim i *mita-kao-laži*. Stoga književne narative ne treba olako svrstavati samo u kategoriju *mita-kao-priče*. Sasvim je moguće da i ovde ulog može biti istorijska istina, u kom slučaju su i tu primenljivi kriterijumi istine i značaja koji se primenjuju u racionalnoj kritici istorijskih narativa.²⁶ Tim pre, književno polje se mora otvoriti za alternativne naracije kao i za racionalnu kritiku; zašto da ne i – na načine od kojih Vladušić toliko strepi – otvaranjem srpskih književnih nagrada i kanona, ali i izdavaštva, za pisce i kritičare iz regiona.

24 Ćirić piše: “Druga funkcija romana po autoru je istoriozofska. Danko Popović uzima na sebe rolu portparola rustikalne episteme, a za svoj roman ulogu krajputaša koji slavi podnetu žrtvu. Simbioza srpa, puške i države nudi se kao trojedinstveni raskovnik za smisao srpske istorije [...] *Knjiga o Milutinu* je organizovana 'monofono', sa tendencioznim ciljem obrazlaganja jednog stava, čak i na mestima u romanu gde postoji polemika između dva ili više stanovišta. Ona predstavlja kompendijum etno-istorijskih predrasuda koje će se uvrežiti tokom 90-ih u Srbiji: da je srpski narod istorijski zloupotrebljen, da su Srbi stradalnički narod i naivna žrtva onih kojima je pobjedu doneo 'na tacni', s njima se potom i zbraćimio, da bi ga ovi izdali.” – Saša Ćirić, “Rustikalna knjiga kraljeva i budala”, *Beton* br. 29, str. 1-2.

25 Vladušić, “Patriotizam nije stvar poslušnosti, nego slobode”.

26 Kako sam pokušao da pokažem na drugom mestu, izostavljanje značajnih istorijskih činjenica iz književnih narativa može takođe služiti revizionističkim ciljevima, kao kada se iz priče o okupaciji Niša u Drugom svetskom ratu izostavi koncentracioni logor “Crveni krst”. Vidi Rastislav Dinić, “Bonzo goes to Nišburg”, *Reč* no. 80/26, 2010.